

MNOGO ALKOHOLA MALO RUSA

Viktor PEREVEDENCEV
(Виктор Переведенцев)

Rusiji preti tragična demografska kriza: svake godine gubi skoro milion stanovnika. Visoku stopu mortaliteta podstiče i prekomerna upotreba alkoholnih pića, od votke do domaćeg samogona. Ali društvo i država ne uočavaju taj problem

*R*USIJA UBRZANO OSTAJE BEZ STANOVNIŠTVA.

Od 1992. godine počelo je prirodno smanjivanje populacije. Broj umrlih nadmašio je broj rođenih, a u poslednjih pet godina prosečno je godišnje umiralo oko 900 000 ljudi. Ovakva situacija se obično definiše kao demografska kriza. Ipak, stručnjaci iz ove oblasti dobro znaju da demografski problemi Rusije potiču od ranije: već šezdesetih godina prošlog veka zemlja je prešla sa pozitivne na negativnu stopu reprodukcije stanovništva, to jest, na situaciju u kojoj broj novorođenih nije dovoljan za potpunu zamenu prethodne generacije. Demografski pad prirodnog priraštaja je neminovna posledica pređašnje deficitarne stope reprodukcije, i kako s pravom tvrdi V. L. Sokolin, predsedavajući ruskog Državnog statističkog komiteta, aktuelno „prirodno opadanje ruske populacije uzrokovano je reproduktivnim režimom šezdesetih godina“.

I administrativni vrh zemlje je svestan demografskih problema. Već 2000. godine, prilikom svog prvog govora u federalnoj skupštini predsednik Vladimir Putin je upozorio: „Nas ruskih građana je iz godine u godinu sve manje. Već neko vreme broj stanovnika zemlje opada za 750 000 godišnje. Ako se sadašnja tendencija nastavi, opstanak nacije biće u opasnosti. Izložemo se realnom riziku da postanemo zemlja starih. Demografska situacija danas je zabrinjavajuća“.

Broj stanovnika Rusije smanjivao se više puta, a samo u prvoj polovini prošlog veka to se dogodilo u tri navrata:

- a) tokom Prvog svetskog rata, građanskog rata i gladi 1921. godine;
- b) u 1933. godini zbog gladi uzrokovane kolektivizacijom poljoprivrede;
- c) u godinama Drugog svetskog rata, od 1941. do 1945.

Pa ipak, stanovništvo se svaki put brzo obnovljalo.

Dvadesetih godina u Rusiji se desilo ono što će kasnije biti nazvano „demografskim bumom“: usled drastičnog smanjenja mortaliteta, prirodni priraštaj stanovništva se jako povećao, dostižući 1926–27. godine 23,4 novorođena lica na 1000 stanovnika. U tim godinama neto stopa reprodukcije ruskog stanovništva bila je 1,8: nova generacija bila je brojnija od prethodne za oko 80 odsto. Ovaj bum prekinut je kolektivizacijom poljoprivrednog sektora početkom tridesetih godina i glađu koja je usledila. Godine 1936. sovjetsko rukovodstvo je zabranilo abortus.

Brojna generacija rođena dvadesetih godina produkovala je takođe brojnu generaciju pedesetih, a ova relativno brojnu osamdesetih. Te decenije na stopu nataliteta uticali su državni podsticaji, kao i velika očekivanja vezana za perestrojku. U Rusiji je – u okviru njenih aktuelnih granica – 1987. godine rođeno dva i po miliona osoba; zatim je broj rođenih počeo da opada, prvo sporo, a onda sve brže. Godine 1999. u Rusiji je rođeno samo milion i 215 hiljada dece, a umrlo je 930 hiljada osoba više. Prirodni pad bio je 6,4 na 1000 stanovnika, nasuprot rastu registrovanom 1987. godine od 6,7 na 1000 stanovnika.

U ruskom društvu rašireno je uverenje da se ovakav razvoj može objasniti niskim životnim standardom, neuspehom reformi, opštim osiromašenjem stanovništva. Ipak, nizak natalitet karakterističan je i za ekonomski razvijene zemlje kao što su Nemačka, Španija, Italija ili Japan. U naučnim krugovima se pretpostavlja i da postoji snažna korelacija između aktuelne demografske situacije u ovim zemaljama i njihove totalitarne prošlosti, ali Rusija izrazito zaostaje u odnosu na te države po prosečnom životnom veku, koji je, kao u prošlom veku, kraći za oko 15 godina.

Alkoholizam i mortalitet

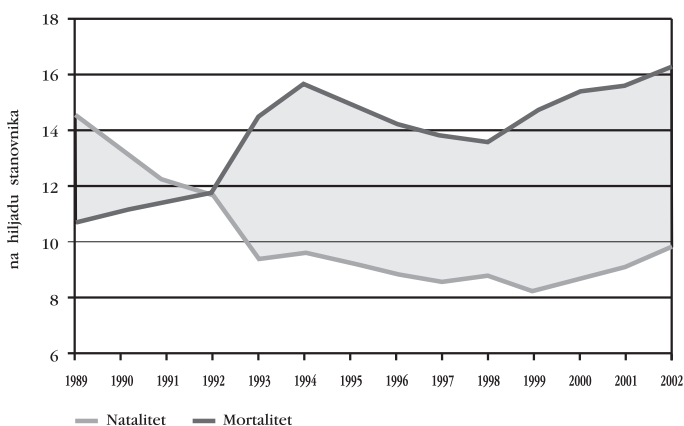
Alkoholizam se ovde shvata u širem smislu, ne samo kao bolest prouzrokovana alkoholom, već kao neumerena potrošnja, zloupotreba alkohola, obuhvatajući dakle i naviku na piće. U 2003. godini prosečni životni vek je iznosio 64,9 godina, pri čemu je za muškarce bio 58,6, a za žene 72 godine, ili 13,4 godine više (Россия в цифрах, 2004, str. 72).

Tako velika razlika među polovima ne registruje se nigde u svetu (približavaju joj se samo pojedine bivše sovjetske republike): u južnoj Evropi ona u proseku iznosi šest godina, u zapadnoj Evropi sedam, a u severnoj Evropi pet godina.

U starosnoj grupi od 20 do 40 godina stopa mortaliteta je kod ruskih muškaraca četiri puta viša nego kod žena (Statistički godišnjak Rusije, 2002, str.

Kampanja protiv alkoholizma u drugoj polovini osamdesetih godina produžila je prosečni životni vek i osetno smanjila razliku među polovima u prosečnom životnom veku. Prosečni životni vek u Rusiji je 1982–83. bio 67,9 godina, a razlika između muškaraca i žena dostizala je 11,3 godina (62 za muškarce i 73,3 za žene). Godine 1986–87. prosečni životni vek je dostigao 70,1 godina (najduži u celoj ruskoj istoriji), 64,9 za muškarce i 74,6 za žene (Statistički godišnjak Rusije, 2002, str. 105). Razlika među polovima u prosečnom životnom veku se dakle smanjila sa 11,3 na 9,7 godina. Kampanja protiv alkoholizma je produžila prosečni životni vek kod muškaraca za 2,9 a kod žena za 1,9 godinu.

Grafikon 1. Natalitet i mortalitet u Ruskoj Federaciji

Izvor: <http://www.gks.ru/perepis/perep1.html>

Jedna dubiozna studija doktora medicinskih nauka, A. V. Nemcova, o uticaju potrošnje alkohola na mortalitet u Rusiji u periodu od 1980–90. godine, pokazala je da je kampanja protiv alkoholizma za vreme perestrojke spasila „živote više od milion ljudi“¹. To je bio „najvažniji uspeh kampanje protiv alkoholizma i dokaz da je smanjenje potrošnje alkohola osnovni faktor smanjenja smrtnosti u Rusiji“².

Rusija je zemlja u kojoj se mnogo pije – i to, pretežno votka koja sadrži 40 odsto alkohola. Službene statistike navode podatke o potrošnji alkoholnih pića koji su značajno niži od realnih, zato što uzimaju u obzir samo zvaničnu prodaju. Međutim, iako je zvanični podaci zanemaruju, upotreba alkohol-

¹ A.В. Немцов, *Алкогольная смертность в России 1980-90-е годы*, Москва 2001, str. 14.

² *Isto*, str. 16.

nih pića proizvedenih u domaćoj radinosti i za ličnu potrošnju, kao što je samogon čiji je glavni sastojak šećer, veoma je raširena. Uzimajući u obzir samogon i druge relativno kvalitetne supstitute za „zvanični“ alkohol, tokom pet godina koje su prethodile kampanji protiv alkoholizma potrošnja po glavi stanovnika je, po Nemcovu, iznosila 14 litara³ godišnje. Između 1986. i 1991. godine smanjila se za 2,5 litra.

Statistika značajno umanjuje i broj žrtava alkohola u zemlji, tako što u njih ubraja samo smrti prouzrokovane trovanjem alkoholom, koje su uglavnom vezane za potrošnju raznih surogata. Jedna ozbiljna procena žrtava alkohola u Rusiji govori o „31,8 odsto ukupnog broja umrlih: to su bili ukupni gubici zemlje (direktni i indirektni) 1984. godine uzrokovani potrošnjom alkohola, prema procenjenoj potrošnji od 14,2 litara. Te 1984. godine umrlo je 1.650.900 lica, od kojih 525 hiljada zbog alkohola“⁴. Zvanični podaci navodili su deset puta niže vrednosti.

U vreme perestrojke i njene kampanje protiv alkoholizma u Rusiji se smrtnost prouzrokovana zloupotrebom alkohola znatno smanjila, da bi se kasnije, posle pada Sovjetskog Saveza, još brže povećala. „Zbog potrošnje alkohola 1994. godine preminulo je 750.960 lica, odnosno 32,6 odsto ukupnog broja umrlih. (...) Zvanični podaci o smrtnosti 'čiji su uzroci vezani za potrošnju alkohola' govorili su o tri odsto“⁵.

Pažljiva i, po meni, uverljiva računica Nemcova, međutim, pokazuje da je „u petogodišnjem periodu 1992–1996. godine, od 10,5 miliona umrlih 3,4 miliona umrlo od posledica upotrebe alkohola“ (str. 44). U tim godinama preminuo je veliki broj onih čiji je život spasila Gorbačovljeva kampanja protiv alkoholizma. To je bio jedan od glavnih razloga drastičnog smanjenja prosečnog životnog veka, koji je pao sa 70,1 godina 1987. na 64 godine u 1996. (u 2003. je bio 64,9 godine). U tom smislu današnja Rusija zaostaje 15 godina u odnosu na druge zemlje, kao što je bilo i pre sto godina. Specifičnost Rusije je pritom u ekstremno visokom mortalitetu kod radno sposobnih muškaraca. A to je direktna posledica zloupotrebe alkohola.

U svom drugom istraživanju Štetne posledice alkohola u ruskim regionima, A. V. Nemcov je dokazao da su štetne posledice veće u istočnim regionima zemlje, pre svega na Dalekom istoku. Njegov generalni zaključak je da varijacija od 1 odsto u upotrebi alkohola menja opštu stopu mortaliteta za 0,5 odsto. Otuda i skromno smanjenje, od 5 do 10 odsto, u potrošnji alkoholnih pića spasi živote 100–200 hiljada osoba godišnje. Visok mortalitet uslovljen alkoholom, naučnik

³ *Isto*, str. 17.

⁴ *Isto*, str. 21.

⁵ *Isto*.

Nemcov s pravom smatra „nacionalnom tragedijom“. Ipak u našoj zemlji nije provedena ozbiljnija borba protiv ove potrošnje, a Nemcovljevu studiju nisu zapazili ni društvo ni vlada. Autor opravdano ističe kako se „u zemlji u kojoj se mnogo pije problemi vezani za alkoholizam ne prepoznaju kao nacionalni problem. Milioni ličnih tragedija uzrokovanih pijanstvom ne rezultiraju kolektivnim stavom“.

Ali mortalitet nije jedini problem: alkohol utiče destruktivno i na porodicu i na stopu nataliteta zemlje.

Alkoholizam i natalitet

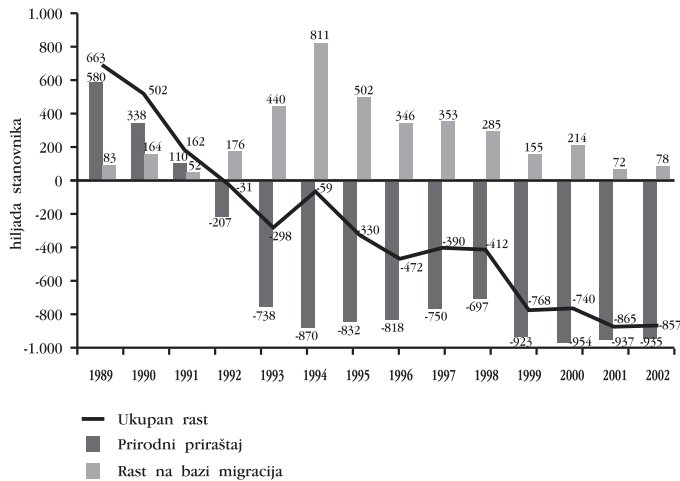
Stanovništvo Rusije se smanjivalo više puta, a u prošlom veku, kao što smo videli, čak u tri navrata. Ipak, ranije je pad stanovništva po pravilu bio uslovljen spoljnim uzrocima: ratovi, glad, epidemije. Aktuelni pad je rezultat krajnje niskog nataliteta, želje većine potencijalnih roditelja da imaju – ne decu – već dete. Polovinom prošlog veka (šezdesetih godina) prvi put u svojoj istoriji Rusija je prešla na porodicu sa prosečno dvoje dece, krajem veka na porodicu sa pretežno jednim detetom.

Neto stopa reprodukcije stanovništva polovinom devedesetih godina bila je oko 0,6. To znači da će poslednja generacija, kada dostigne doba reproduktivnosti, biti manje brojna od prethodne za oko 40 odsto.

Kakve veze s tim ima alkohol? Ruska porodica je postala konfliktna i slaba. Po službenoj statistici 1960. godine na 1000 stanovnika bio je 1,5 razvod, u 1990. – 3,8 a u 2001. – 5,3. Na 100 brakova u istim godinama je bilo 12, 42 i 76 razvoda. Inicijatori razvoda u ruskim porodicama su uglavnom žene, a u mnogim slučajevima glavni, ili čak jedini razlog je muževljeva sklonost piću; u drugim slučajevima ona je dodatni i otežavajući uzrok. Ako žena nije sigurna u stabilnost svog braka i plaši se raspada porodice, to će se odraziti na njenu želju da ima decu. Strah mnogih žena je potenciran određenim karakteristikama ruskog porodičnog prava. Onaj supružnik koji napusti porodično jezgro obavezan je da drugom supružniku plati alimentaciju za izdržavanje i školovanje dece. Iznos se određuje procentualno u odnosu na prihod supružnika koji ode: četvrtina za jedno dete, trećina za dvoje, polovina za troje itd. Ova norma se prenosi iz jednog u drugi porodični zakonik. Deca skoro uvek ostaju sa majkom, bivšom suprugom. Ako ima dvoje dece, ona za drugo dete ne dobija gotovo ništa: samo osam odsto muževljevog prihoda, a ako ih ima troje, onda za svako sledeće dobija manje nego za prvo. Životni standard većine ruskog stanovništva nikada nije bio visok, tako da razvedena žena sa dvoje dece redovno zapada u tešku ekonomsku situaciju. Osim toga, drugo dete znatno smanjuje mogućnost sklapanja novog braka.

Na nesklonost prema rađanju drugog deteta upravo zbog razloga ove vrste odavno su mi skrenule pažnju same žene, u pismima koje su mi upućivale posle objavljivanja mojih „demografskih“ članaka u Literaturnaja gazeta. Kasnije sam o tome razgovarao i sa potencijalnim majkama drugog deteta i sociolozima porodice i u tim razgovorima je potvrđena jaka zavisnost rođenja drugog deteta od pomenuta dva uzroka.

Grafikon 2. Demografska kretanja u Ruskoj Federaciji

Izvor: <http://www.gks.ru/perepis/perep1.html>

Podsećam da je opšta stopa nataliteta za ukupno stanovništvo Rusije bila tek 1,25 dok je za urbano pala na 1,17. To znači da 100 Ruskinja tokom celog svog života rodi 125 dece, dok je za prosto generacijsko obnavljanje potrebno 215.

Zloupotreba alkohola ne utiče samo na broj dece, već i na njihovo biološko stanje i socijalni položaj. Ona povećava procenat mentalnih poremećaja, smanjuje nivo i kvalitet školovanja, bitno uslovljava moralna svojstva mladih generacija.

Predvidiva budućnost

Poslednjih godina nacionalni i inostrani instituti, pa čak i OUN, formulisali su brojne prognoze o demografskom razvoju Rusije do sredine veka. Uprkos neizbežnim razilaženjima o budućem broju stanovnika, sve te prognoze su krajnje mračne. Po većini procena Rusija će u 2050. imati oko 80–100 milio-

na stanovnika (u odnosu na 145 miliona po popisu iz 2002), i oni će biti stari, bolje rečeno prestari. Autori demografskih prognoza obično saopštavaju svoje rezultate ne dajući čitaocima dovoljno podataka o osnovnim parametrima – natalitetu, mortalitetu, migracijama. Ali u Moskvi je 2002. godine objavljena interesantna monografija trojice uglednih ruskih demografa, „Demografski procesi u Rusiji XXI veka“⁶, u kojoj su prognoze potkrepljene detaljnim i preciznim podacima. Prema opštoj (tj. najverovatnijoj) pretpostavci, Rusija će na početku 2026. godine imati 121.100.000 stanovnika, a početkom 2051. godine 93.200.000 (str. 149).

Pretpostavke i rezultati ove studije čine se sasvim ubedljivim. Ali, da se ovde ograničimo samo na opšti osvrt na ono što proističe iz rezultata poslednjeg popisa stanovništva 2002. godine.

U skoroj budućnosti neizbežno će doći do drastičnog smanjenja broja rođenih. Ogromnu većinu dece u Rusiji rodiće majke između 20 i 30 godina. Dvadeset godina posle popisa, u 2022. godini, tog uzrasta će biti oni koji su u vreme popisa imali 10 godina, i kojih je 13.300.000. A građana u uzrastu od 20 do 30 godina danas je 22.100.000. Broj potencijalnih majki u najplodnijem dobu biće niži za 40 odsto, prema tome smanjiće se i broj rođenih.

Kada mortalitet po starosti drastično poraste, stariji ljudi (preko 60 godina) će predstavljati najbrojniju rusku generaciju, rođenu tokom prvih 15 godina posle Drugog svetskog rata. Po popisu, osoba starosti od 55 do 60 godina biće tek 5.300.000, onih od 50 do 55 godina 10.100.000, a između 40 i 45 godina 12.500.000. Po aktuelnoj stopi mortaliteta po starosnim grupama, broj umrlih godišnje ubrzano će se povećavati uprkos opadanju broja stanovnika.

Ubrzo će početi prirodni pad broja stanovnika u radnom dobu (sposobnih za rad: od 16 do 60 godina za muškarce, do 55 za žene), koji će za kratko vreme prevazići milion osoba godišnje. Radno sposobno stanovništvo će u međuvremenu brzo ostariti (povećaće se procenat pedesetogodišnjaka a smanjiti broj onih sa manje od 40 godina), to jest, porašće broj invalida, nesposobnih ili delimično nesposobnih za rad.

Nema sumnje da će se to na najnegativniji način odraziti na ekonomiju zemlje. U takvim uslovima otrežnjenje ruskog stanovništva, smanjenje zloupotrebe alkohola predstavlja vrlo važnu rezervu za poboljšanje ne samo demografske, već i društveno-ekonomske situacije.

U Rusiji je vođen veliki broj antialkoholnih kampanja. Poslednja, koju mnogi pamte, bila je u vreme Gorbačovljeve Perestrojke. Autor ovog članka bio je aktivni učesnik te kampanje. On je verovao, i sada veruje, da se ne tre-

⁶ Autori su A. Antonov, V. Medkov, V. Arhangelski, Moskva 2002.

ba boriti protiv upotrebe, već protiv zloupotrebe alkohola, da se nužno mora podići kultura upotrebe alkoholnih pića kao deo opšte kulture svakodnevnog življenja. Ova pozicija je bila suprotstavljena ekstremnoj, koja je zahtevala uvođenje „strogog zakona“ i ekstremnih mera, koju država nije usvojila. Ipak borba je prvenstveno vođena upravo protiv upotrebe alkoholnih pića i to uz korišćenje raznoraznih čudnovatih metoda kao što je, na primer, iskorenjivanje vinograda.

Sa demografske tačke gledišta u početku je postignut vidljiv uspeh: spasevano je više od milion života. Ali kasnije se sve vratilo „na staro“. Pad prodaje i potrošnje „državnog“ alkohola bio je brzo kompenzovan samogonom, proizvođenim za ličnu upotrebu i za ilegalnu prodaju. Porasla je takođe i upotreba raznih surogata koji sadrže alkohol, kao kolonjska voda i mnogi drugi. Alkoholičari koji su se izvukli u vreme Gorbačovljeve kampanje počeli su brzo da prelaze u „onozemaljski život“.

Rezultati kampanja pokazali su da je moguće znatno smanjiti zloupotrebu alkohola, što za posledicu ima pad mortaliteta i rast nataliteta. Ali za to je nužna odlučna politika države i društva protiv alkohola, koje za sada nema. Ipak ubuduće takva politika će biti neizbežna, jer Rusija doživljava jedinstvenu demografsku tragediju, očiglednu za stručnjake-demografe, ali tragediju koje kao da ni država ni društvo još nisu svesni.

Prevela: Ana Luburić